

Nadežda Mandelštam
SPOMINI

prevedel Aleksander Skaza

Majska noč

Potem ko je Osip Mandelštam Alekseju Tolstoju prisolil klofuto, se je nemudoma vrnil v Moskvo, od tam je vsak dan telefoniral Ani Andrejevni in jo prosil, naj pride. Ona se je obotavljala, on se je jezil. Ko se je že pripravljala za pot in kupila vozovnico, se je stoječ ob oknu zamislila. »Molite, da bi šel ta kelih mimo vas?« je vprašal Nikolaj Nikolajevič Punin, moder, žolčen in sijajen človek. On je bil tisti, ki je takrat, ko sta se z Ano Andrejevno sprehajala po Treťjakovski galeriji, nenadoma rekel: »Zdaj pa greva pogledat, kako vas bodo peljali na morišče.« Tako so nastali verzi: »A potem v mraku na mrliškem vozu pogrezati se v sneg ... Kateri blazni Surikov* moje poslednjo naslikal bo pot?« Toda tega potovanja ji ni bilo treba opraviti. »Vas hranijo prav za na konec,« je govoril Punin in njegov obraz je trzal. Na koncu so nanjo vendarle pozabili in je niso zaprli, zato pa je vse življenje spremljala prijatelje, med njimi tudi Punina, na njihovi poslednji poti.

Ano Andrejevno je šel na postajo čakati Ljova, ki je bil tiste dni naš gost. Ne bi mu smeli zaupati te preproste naloge – seveda se mu je posrečilo, da je mamozgrešil, in ona se je vznemirila: ni vse potekalo

* Pesnica Ana Andrejevna Ahmatova ima tu v mislih znamenito sliko *Bojarinja Morozova* (1887) ruskega slikarja V. I. Surikova (1848–1916), ki prikazuje, kako peljejo vklenjeno uporno staroverko Morozovo na saneh skozi množico na mučenje in v smrt. (Vse opombe so prevajalčeve, razen, kjer je navedeno drugače.)

tako kot ponavadi. Tisto leto je Ana Andrejevna večkrat prišla k nam in že na postaji je bila vajena slišati prve mandelštamske šale. Zapomnila si je tiste srdite besede: »Vi potujete s hitrostjo Ane Karenine,« ko je nekoč vlak imel zamudo, in »Zakaj ste se našemili kot kak potapljač?« – v Leningradu je deževalo in prišla je v visokih galošah in nepremočljivem plašču s kapuco, v Moskvi pa je na vso moč grela sonce. Ob snidenju sta postala vesela in brezskrbna, kot deček in deklica, ki sta se srečala v Cehu poetov.* »Tiho,« sem vpila. »Ne morem živeti s papigami!« Toda maja 1934 se jima ni uspelo razveseliti.

Dan se je mučno dolgo vlekel. Zvečer se je prikazal prevajalec Brodski in se tako vztrajno zasedel, da ga ni bilo mogoče premakniti od tam. V hiši ni bilo, tudi če si pometel vse kote, nobene hrane. Osip Mandelštam se je odpravil k sosedom, da bi Ani Andrejevni priskrbel kaj za večerjo ... Brodski je pohitel za njim, mi pa smo že upali, da se bo zdaj, ko je ostal brez gospodarja, unesel in odšel. Kmalu se je Mandelštam vrnil s plenom – enim samim jajcem, toda Brodskega se ni znebil. Ta se je spet zavalil v naslanjač in znova nizal priljubljene verze svojih priljubljenih pesnikov – Slučevskega in Polanskega, poznal pa je tako našo kot francosko poezijo do zadnje pičice. Tako je

* Ruska literarna skupina (1911–1914) v Peterburgu. Ustanovila sta jo pesnika N. S. Gumiljov in S. M. Gorodecki. Njen literarni program je bil akmeizem, ki upodablja realni, predmetni svet v jasnem, preprostem izrazu; nastal je kot reakcija na ruski simbolizem. V skupini sta bila tudi Mandelštam in Ahmatova. Dejavnost skupine je bila obnovljena v letih 1921–1923.

sedel, citiral in se spominjal, mi pa smo šele po polnoči dojeli vzrok te vsiljivosti.

Kadar je Ana Andrejevna prihajala k nam, se je zadrževala v naši mali kuhinji. Plina še niso priključili in sem pripravljala na hodniku nekaj kosilu podobnega na petrolejskem kuhalniku, nedelujočo plinsko ploščo pa sem iz spoštovanja do gostje pokrila s povoščenim platnom in jo spremenila v mizo. Kuhinjo so imenovali malikovalnica. »Kaj se valjate kot maliki v svoji malikovalnici?« je nekoč vprašal Narbut, ko se je oglasil pri Ani Andrejevni v kuhinji. »Raje bi šli na kako sejo in tam posedeli ...« Tako je postala kuhinja malikovalnica in medve sva sedeli tam v dvoje in prepustili Mandelštama mrcvarjenju verzoljubca Brodskega, ko je nenadoma okrog ene ponoči zadonelo jasno, neznosno odločno trkanje. »Prišli so po Osjo,« sem rekla in šla odpret.

Pred vrati so stali moški – meni se je zdelo, da jih je veliko – vsi v civilnih plaščih. Za neznamen delček sekunde je zasijalo upanje, da *to* še ni tisto: oko ni opazilo uniforme, ki je bila skrita pod plašči iz krombija. Dejansko so bili ti plašči iz krombija tudi uniforma, le da maskirna, kakor so bili nekoč sivozeleni, toda jaz tega še nisem vedela. Upanje je splahnelo tisti hip, ko so nepovabljeni gostje prestopili prag.

Iz navade sem pričakovala: »Pozdravljeni!« ali »Stanuje tu Mandelštam?« ali »Je doma?« ali, navsezadnje – »Tu imate telegram« ... Obiskovalec se pač navadno pogovarja s tistim, ki odpre vrata, in čaka, da se ta umakne in ga spusti v hišo. Toda nočni obiskovalci naše dobe se niso držali tega ceremoniala,

kakor se ga najbrž ne držijo vsi mogoči agenti tajne policije po vsem svetu in v vseh časih. Ne da bi sploh kaj vprašali, ne da bi kaj čakali, ne da bi se zadržali na pragu niti en samcat trenutek, so vdrli neverjetno spretno in hitro, me potisnili v predsobo, niso me pa pri tem suvali, in stanovanje se je naenkrat napolnilo z ljudmi. Že so pregledovali dokumente in nas z navajenimi, natančnimi in dobro izurjenimi gibi gladili po stegnih in nam otipavali žepe, da bi pregledali, ali morda ne skrivamo orožja.

Iz velike sobe je stopil Osip Mandelštam. »Mene iščete?« je vprašal. Nizki agent ga je skoraj z nasmeškom pogledal: »Vaše dokumente.« Mandelštam je iz žepa potegnil izkaznico. Ko jo je čekist* pregledal, mu je pokazal zaporno povelje. Mandelštam ga je prebral in pokimal.

V njihovem jeziku se je to imenovalo »nočna operacija«. Kakor sem izvedela pozneje, so bili vsi ti trdno prepričani, da lahko vsako noč in v vsakem od naših domov naletijo na odpor. Da bi krepili duha, so med njimi krožile romantične legende o nočnih nevarnostih. Sama sem slišala pripovedovati o tem, kako je Babelj, braneč se, streljal in nevarno ranil enega od »naših«, kakor se je izrazila pripovedovalka, hčerka znanega čekista, ki se je uveljavil leta sedemintrideset.

* V ožjem pomenu sodelavec čeke – Vseruske izredne komisije za boj s kontrarevolucijo in sabotažo, ustanovljene v letu oktobrske revolucije 1917. V širšem smislu sodelavec varnostnih organov, ki so po letu 1923 po reorganizaciji represivne dejavnosti nadaljevali delo čeke, npr. zloglasni Narodni komisariat za notranje zadeve NKVD in drugi.

Pri njej so bile te legende povezane s skrbjo za očeta, ki je odhajal na »nočno delo«, sicer pa bil dobričina in hudomušnež, ki je otroke in živali tako ljubil, da je doma na kolenih vedno pestoval mačko, hčerko pa učil, naj nikoli ne prizna svoje krivde in naj vsem navkljub odgovarja: »Ne.« Ta družinski človek z mačko ni mogel oprostiti jetnikom v preiskavi, da so brez pravega razloga priznavali vse, česar so jih obtoževali. »Zakaj so to delali?« je ponavljala hči za očetom. »Saj so s tem spravljali v težaven položaj sebe in nas tudi!« ... A »mi« je pomenilo tiste, ki so ponoči prihajali z zapornimi povelji, zasliševali in obsojali, svojim tovarišem pa v prostem času pripovedovali zanimive zgodbe o nočnih nevarnostih. Mene pa legende čekistov o nočnih grozotah spominjajo na drobceno luknjico v lobanji previdnega in pametnega Bablja, človeka z visokim čelom, ki verjetno nikoli v življenju ni držal v roki pištole.

V naše onemele, revne domove so vstopali kakor v razbojniške brloge, kakor v bazo, kakor v tajne laboratorije, kjer zakrinkani karbonarji izdelujejo dinamit in se pripravljajo na oborožen upor. K nam so prišli v noči s trinajstega na štirinajsti maj leta 1934.

Ko so pregledali dokumente, pokazali zaporno povelje in se prepričali, da se ne bomo upirali, so začeli preiskavo. Brodski se je z vso težo spustil v naslanjač in olesenel. Ogromen, podoben lesenemu kipu kakega čez mero divjega ljudstva, je sedel in kar naprej sopel in hropel in sedel. Videti je bil jezen in užaljen. Jaz sem se slučajno zaradi nečesa obrnila k njemu, zdi se mi, da sem ga prosila, naj mi na policah poišče

knjige, da bi jih dala Mandelštam s seboj, toda on me je zavrnil: »Naj si Mandelštam kar sam poišče,« in znova zasopihal. Proti jutru, ko smo že svobodno hodili po sobah in utrujeni čekisti niso več škilili za nami, se je Brodski nenadoma zdramil, kot šolar vzdignil roko in prosil, ali mu dovolijo iti na stranišče. Oficir, ki je vodil preiskavo, ga je posmehljivo pogledal. »Lahko greste domov,« je rekel. »Kaj?« je začudeno ponovno vprašal Brodski ... »Domov,« je ponovil čekist in se obrnil stran. Policisti so prezirali svoje civilne pomočnike in Brodski je bil verjetno poslan k nam, da ne bi mogli, ko bi zaslišali trkanje, uničiti kakih rokopisov.

Zaplemba

Osip Mandelštam je večkrat ponavljal vrstice Hlebnikova: »Stražnica je velika stvar! V njej se srečava jaz in država ...« Toda ta oblika srečanja je preveč nedolžna – saj je Hlebnikov spregovoril o vsakdanjem pregledovanju dokumentov sumljivih potepuhov, torej o skoraj klasičnih odnosih države in pesnika. Naše srečanje z državo pa je potekalo na drugačni, višji ravni.

Nepovabljeni gostje so si, držeč se strogega rituala, nemudoma, brez dogovarjanja, razdelili vloge. Vseh je bilo pet – troje agentov in dvoje prič. Priči sta se zleknili na stole v predsobi in zaspali. Čez tri leta, sedemintridesetega, sta verjetno smrčali od utrujenosti. Katera listina nas je preskrbela z dovoljenjem, da pri preiskavi in aretaciji prisostvujejo prič? Kdo od nas

se še spominja, da prav ta zaspani parček prič zagotavlja državljanom družbeno kontrolo zakonitosti pri aretaciji: saj ni niti en človek pri nas izginil v temi in mraku brez zapornega povelja in prič. To je naš davek pravnim pojmom preteklih stoletij.

Prisostvovati pri aretaciji v vlogi družbene kontrole je pri nas postalo skoraj poklic. V vsaki veliki hiši so v ta namen budili zmeraj iste, vnaprej določene ljudi, v provinci pa sta dve priči zadostovali za vso ulico ali četrt. Živeli so dvojno življenje: podnevi so se štel med delavce hišne uprave, mizarje, hišnike, vodovodarje – morda zato pri nas vedno puščajo pipe? – ponoči pa so, če je naneslo, tičali do jutra v tujih stanovanjih. Za njihovo plačo je šel del naše stanarine – to so bili tudi stroški za vzdrževanje hiše. Kako pa so nagrajevali njihovo nočno delo, mi ni dano vedeti.

Vodja agentov si je dal opravka s kovčkom, v katerem je bil arhiv, dva podrejena pa s preiskavo. Omejenost njihovega dela je bodla v oči. Delali so po navodilih, iskali so tam, kjer naj bi, kot se navadno misli, premetenci skrivali tajne dokumente in rokopise. Prebrskali so knjige drugo za drugo, gledali pod hrbte knjig, z zarezi kvarili platnice, iskali skrivne – kdo ne pozna teh skrivnosti? – predale v mizah, tipali okrog žepov in ovratnikov. Skrijte rokopis v katerokoli kozico in tam vam bo obležal do konca vaših dni. Ali še bolje, preprosto ga položite na mizo ...

Od dveh podrejenih sem si zapomnila enega, mladega, muzajočega se, z debelim gobcem. Brskal je po knjigah, se tajal ob starih vezavah in nas prepričeval,

naj manj kadimo. Namesto škodljivega tobaka nam je ponujal sadne karamele v pločevinasti škatlici, ki jo je vzel iz hlačnega žepa uniforme. Neki moj dobri znanec, pisatelj, funkcionar v Zvezi sovjetskih pisateljev, zdaj na vso moč zbira knjige, se baha s stariimi vezavami in antikvarnimi redkostmi – prvimi izdajami Saše Čarnega in Severjanina – in mi kar naprej ponuja sadne karamele iz pločevinaste škatlice, ki jo nosi v žepu imenitnih ozkih hlač, izdelanih po naročilu v salonu, ki dela samo za ozek krog izbranih literatov. Ta pisatelj je imel v tridesetih letih kaj skromen položaj v preiskovalnih organih, potem pa se mu je posrečilo spraviti se v literaturo. In ti dve podobi, priletnega pisatelja konca petdesetih let in mladega agenta tridesetih, se pri meni združita v eno samo. Zdi se mi, da je mladi ljubitelj sadnih karamel spremenil poklic, se uveljavil, da hodi v civilni obleki, rešuje npravstvene probleme, kakor se spodobi pisatelju, in me še naprej gosti iz iste škatlice.

Ta gesta ponujanja sadnih karamel se je ponavljala v mnogih hišah in pri mnogih preiskavah. Ali je morda tudi to prešlo v ritual, kakor način prihajanja v hišo, pregled osebnih izkaznic, otipavanje ljudi pri iskanju orožja in potrkanje za skrivnimi predali? Zagotovili so nam proceduro, premišljeno do najmanjših detajlov in prav nič podobno blaznim preiskavam prvih dni revolucije in državljanske vojne. Kaj naj bi bilo bolj strašno, ne bi mogla reči.

Nadrejeni oficir, nevisok, mršav, molčoč blondinec, je čepel in pregledoval papirje v skrinji. Delal je počasi, pazljivo in temeljito. K nam so poslali, ali bolje

povedano, počastili so nas z visoko kvalificiranimi delavci literarnega sektorja. Pravijo, da ta sektor sodi v tretji oddelek, toda moj znanec, pisatelj v ozkih hlačah, tisti, ki gosti s sladkorčki, na vse pretege dokazuje, da je oddelek, ki se ukvarja z nami, drugi ali četrti. To ne igra nobene vloge, toda izpolnjevanje nekaterih administrativno-policijskih tradicij je bilo povsem v duhu stalinske dobe.

Vsak pregledan papirček iz skrinje je ali romal na mizo, kjer je polagoma rasel kup, določen za za-plembo, ali pa se je znašel na tleh. Ker se da po izboru papirjev vedno domnevati, na čem bo temeljila obtožba, sem se oficirju ponudila za svetovalko, brala sem težko čitljivo pisavo Mandelštama, datirala rokopise in reševala vse, kar se je rešiti dalo, na primer *Pjastovo pesnitev*, ki jo čuvamo pri nas, in rokopise prevodov Petrarcovih sonetov. Vsi smo opazili, da se oficir zanima za rokopise verzov zadnjih let. Mandelštamu je pokazal rokopis *Volka*, nasršil obrvi in polglasno prebral to pesmico od začetka do konca, potem pa je vzel šaljive verze o hišnem upravitelju, ki je v stanovanju razbil nedovoljeni harmonij. »O čem je to?« je vprašal oficir, ki ni vedel, za kaj gre, in vrgel rokopis na mizo. »Saj res,« je rekel Mandelštam, »o čem le?«

Vsa razlika med dvema obdobjema – do sedemintridesetega leta in po njem – se je pokazala v načinu preiskav, ki smo jih doživeli. Osemintridesetega ni nihče ničesar niti iskal niti ni izgubljal časa za pregledovanje papirjev. Agenti celo niso vedeli, kaj je človek, ki so ga prišli aretirat, po poklicu. Malomarno

so obrnili žimnice, stresli na tla vse stvari iz kovčka, v vrečo strpali papirje, pomencali z nogami in izginili z Osipom Mandelštamom. Osemintridesetega je vsa ta operacija trajala dvajset minut, štiriintridesetega pa vso noč do jutra.

Toda obakrat so ob pogledu na to, kako spravljam skupaj stvari, šaljivo – po navodilih! – govorili: »Kaj mu pripravljate toliko stvari? Čemu? Ali misli dolgo biti naš gost? Pogovorili se bodo in ga izpustili ...« Takšni so bili ostanki iz dobe »visokega humanizma« dvajsetih in začetka tridesetih let. »In jaz nisem vedel, da smo bili v šapah humanistov,« je rekel Osip Mandelštam v zimi sedemintrideset/osemintrideset, ko je bral v časopisu, kako blatijo Jagodo, ki naj bi namesto taborišč gradil prava zdravilišča.

Jajce, ki ga je Mandelštam prinesel za Ano Andrejevno, je nedotaknjeno ležalo na mizi. Vsi – pri nas je bil še Jevgenij Emiljevič, Mandelštamov brat, ki je pred nedavnim prišel iz Leningrada – smo hodili po sobah in se pogovarjali, trudeč se, da ne bi posvečali pozornosti ljudem, ki so rili po naših stvareh. Nenadoma je Ana Andrejevna rekla, da bi Mandelštam pred odhodom jedel, in mu ponudila jajce. Privolil je, sedel k mizi, ga posolil in pojedel ... Kup papirjev na mizi in na tleh pa je še kar naprej rastel. Pazili smo, da nismo stopali po rokopisih, toda prišlekom je bilo to mar kot lanski sneg. In zelo mi je žal, da so se med papirji, ki jih je ukradla vdova Rudakova, izgubili rokopisi verzov iz desetih in dvajsetih let. Za zaplembo niso bili zanimivi in so zato ležali na tleh z jasnimi sledmi pet vojaških škornjev.

Zame so bili ti listi zelo dragoceni in zato sem jih dala hraniti tja, kjer se mi je zdelo najbolj zanesljivo – vdanemu fantu Rudakovu. V Voronežu, kjer je prebil poldrugo leto v izgnanstvu, smo si z njim delili vsak košček kruha, ker ni imel nobenega zaslužka. Ko se je vrnil v Leningrad, je z veseljem sprejel v varstvo tudi arhiv Gumiljova, ki mu ga je Ana Andrejevna z zaupanjem pripeljala na sankah. Ne jaz ne ona nisva več videli rokopisov. Včasih do nje pridejo govorice, da je nekdo kupil njej dobro znana pisma iz tega arhiva.

»Osip, zavidam ti,« je govoril Gumiljov, »ti boš umrl na podstrešju.« Preroški verzi o tem času so bili že napisani, toda oba nista hotela verjeti lastnim napovedim in sta se tolažila s francosko varianto o nesrečni pesnikovi usodi. A saj je pesnik tudi človek, samo človek, in z njim se mora dogajati nekaj najbolj preprostega, najbolj povprečnega, najbolj značilnega za deželo in dobo, kar se pripeti vsem in vsakomur. Ne blišč in grozota individualne usode, pač pa navadna pot »široke mase«. Smrt na podstrešju ni za naš čas.

Med kampanjo za zaščito Sacca in Vanzettija, tedaj smo živeli v Carskem selu, je Mandelštam preko nekega cerkvenega funkcionarja dal cerkvenim oblastnikom predlog, da bi tudi cerkev organizirala protest proti tej smrtni obsodbi. Odgovor je sledil nemudoma: Cerkev se je pripravljena potegniti za obsojenca pod pogojem, da se Mandelštam obveže organizirati zaščito in protest, če bi se kaj podobnega zgodilo s komerkoli od ruskih duhovnikov. Mandelštam je zavzdihnil in takoj priznal, da je premagan.

To je bil eden od prvih podukov, ki jih je dobil tiste dni, ko se je skušal pomiriti s stvarnostjo.

Vstalo je jutro štirinajstega maja. Vsi gostje, vabljeni in nevabljeni, so odšli. Nevabljeni so odvedli s seboj hišnega gospodarja. Ostali sva na štiri oči z Ano Andrejevno, sami v pustem stanovanju, polnem sledov nočnega pustošenja. Kaže, da sva kar sedeli druga nasproti drugi in molčali. Spat vsekakor nisva šli, pa tudi na čaj se nisva spomnili. Ne da bi se menili zase, sva čakali na uro, ko bova lahko šli iz hiše. Zakaj? Kam? H komu? Življenje je teklo dalje ... Verjetno sva bili podobni utopljenkam. Naj mi Bog odpusti to literarno reminiscenco, a takrat v mislih nismo imeli nobene literature.

Jutranja razmišljanja

Kadar smo slišali za najnovejšo aretacijo, se nikoli nismo spraševali: »Zaradi česa so ga prijeli?« Toda takih, kot smo bili mi, ni bilo mnogo. Ljudje, ponoreli od strahu, so drug drugemu zastavljali to vprašanje preprosto zato, da bi se potolažili: ljudi zapirajo zaradi nečesa, mene torej ne bodo zaprli, ker me nimajo za kaj! Ko so si izmišljali vzroke in opravičila za vsako aretacijo, so dosegli pravo popolnost, »Ona bo menda res tihotapka«, »Preveč si je dovolil«, »Sam sem slišal, kako je rekel« ... In še: »To smo lahko pričakovali, tak grozen značaj ima«, »Vedno se mi je zdelo, da z njim nekaj ni v redu«, »Ta pa res ni naš človek« ... Vse to naj bi zadostovalo za aretacijo

in uničenje: ni naš, klepetav je, zoprn ... Vse to so bile variacije na isto temo, ki je zadonela že leta sedemnajst: »Ni naš« ... In javno mnenje in varnostni organi so si izmišljevali drzne variacije in razpihovali ogenj, brez katerega ni dima. Zato je tudi vprašanje: »Zaradi česa so ga prijeli?« postalo za nas prepovedano. »Zaradi česa?« je razkačeno kričala Ana Andrejevna, kadar je kdo od njenih, okužen s splošnim slogom, postavil to vprašanje. »Kako zakaj? Čas je, da bi razumeli, kako zapirajo ljudi za nič ...«

Ko pa so odvedli Mandelštama, sva si z Ano Andrejevno vendarle zastavili prav to prepovedano vprašanje: »Zakaj?« Po naših, seveda pravnih normah, je bilo za aretacijo Mandelštama nič koliko vzrokov. Lahko bi ga zaprli že zaradi pesmi in izjav o literaturi ali za konkretno pesem o Stalinu. Lahko bi ga zaprli tudi zaradi klofute, ki jo je dal Tolstoju. Ko je Tolstoj dobil klofuto, je pred pričami na ves glas kričal, da bo Mandelštamu zaprl vsa vrata založb, da ga ne bo dovolil tiskati, da ga bo poslal iz Moskve ... Še isti dan se je Tolstoj, kot so nam povedali, odpeljal v Moskvo, da se pritoži poglavarju sovjetske književnosti Gorkemu. Kmalu nam je prišla na ušesa fraza: »Mu bomo že pokazali, kaj se pravi tepsti ruske pisatelje ...« To frazo so brez pridržkov pripisovali Gorkemu. Zdaj me prepričujejo, da Gorki ni mogel tega reči in da nikakor ni bil tak, kakor smo si ga takrat predstavljali. Močno je razširjena tendenca, da bi iz Gorkega napravili mučenika stalinskega režima, borca za svobodomiselnost in inteligenco. Ne drznem si soditi in verjamem, da so bila med Gorkim in gospodarjem

globoka nesoglasja in da so ga pošteno pritisnili. Iz tega pa nikakor ne sledi, da bi Gorki odklonil pomoč Tolstoju proti pisatelju tipa Osip Mandelštam, ki mu je bil močno sovražen in tuj. Da pa bi spoznali odnos Gorkega do svobodne misli, zadostuje, če preberemo njegove članke, govore in knjige.

Naj bo tako ali drugače, vse svoje upe smo stavi-
li na to, da je bila aretacija maščevanje za klofuto
»ruskemu pisatelju« Alekseju Tolstoju. Kakršnoko-
li obliko naj bi takšna zadeva dobila, več kot izgon
nam ni grozilo, tega pa se nismo bali. Izgoni in iz-
gnanstva so postali za nas vsakdanji pojav. V letih
predaha, ko ni divjal teror, spomladi, navadno maja,
in jeseni je prišlo do precej množičnih aretacij pred-
vsem med inteligenco. Te aretacije so odvrčale po-
zornost od zapovrstnih neuspehov v gospodarstvu.
Izginotij brez sledu v tistem času skoraj ni bilo: ljudje
so iz izgnanstva pisali; ko so prestali svoj čas, so se
vračali in zopet odhajali. Andrej Beli, s katerim smo
se srečali v Koktebelu poleti leta triintrideset, je pra-
vil, da ne utegne pošiljati telegramov in pisati pisem
svojim prijateljem »povratnikom«. Očitno je sedem-
indvajsetega ali devetindvajsetega leta metla pometla
po teozofskih krogih in jih množično vračala v triin-
tridesetem ... K nam pa se je spomladi pred aretacijo
Mandelštama vrnil Pjast ... Povratniki so se po treh
ali petih letih odsotnosti naseljevali v malih mestecih
stokilometerskega moskovskega območja. Če že vsi
»odhajajo«, zakaj ne bi tudi mi? Nedolgo pred are-
tacijo sem slišala, da se Mandelštam odkrito pogov-
arja z nekimi tujimi ljudmi, zato sem ga posvarila:

»Maj je pred vrati, lahko bi bil malo bolj oprezen!« Mandelštam je zamahnil nazaj: »Pa kaj potem? Naj nas kar izženejo ... Če se drugi bojijo, zakaj bi se še mi!« ... In mi se resnično nekako nismo bali izgona.

Druga stvar bi bila, če bi prišli na dan verzi o Stalinu. Na to je mislil Mandelštam, ko je pred odhodom poljubil za slovo Ano Andrejevno. Nihče ni dvomil, da bo za te verze plačal z življenjem. Ravno zato smo tako pozorno opazovali čekiste in se trudili odkriti, kaj iščejo. Cikel pesmi *Volk* ni mogel prinesiti nič strašnega – v najslabšem primeru taborišče ...

Kako bodo kvalificirali vse te potencialne obsodbe? Mar ni to vseeno! Smešno je pristopati k naši dobi z vidika rimskega prava, napoleonovskega kodeksa in temu podobnih uredb pravne misli. Kazenski organi so delali točno, oprezno in z gotovostjo. Imeli so mnogo ciljev: uničenje prič, ki bi si lahko kaj zapomnile, ustoličenje ene same miselnosti, pripravo na prihod tisočletnega carstva in tako naprej in tako naprej ... Ljudi so prijemali po slojih različnih kategorij (tudi starost je prišla v poštev): cerkveni ljudje, mistiki, učeni idealisti, brihtneži, neposlušneži, misleci, čvekači, molčečneži, prepirljivci, ljudje, ki so imeli pravne, gospodarske ali ekonomske ideje, pa še inženirji, tehniki in agronomi, ker se je pojavil pojem »škodljivec«, s katerim so pojasnjevali vse neuspehe in napačne račune. »Ne nosite tega klobuka,« je rekel Mandelštam Borisu Kuzinu, »ne smete izstopati, to se bo slabo končalo.« In to se je resnično slabo končalo. Toda odnos do klobukov se je k sreči spremenil, ko so določili, da se morajo

sovjetski znanstveniki oblačiti še lepše kot zahodni gizdalini, in Boris Sergejevič je dobil, potem ko je odsedel kazen, čisto dostojen položaj znanstvenika. Tisto o klobuku je šala, toda glava pod klobukom je resnično določala usodo. Ljudje, ki jim je bil poklic uničevanje, so si izmislili rečenico: »Dajte nam človeka – krivdo bomo že odkrili.« Najprej smo jo slišali v Jalti (1928) od Furmanova, pisateljevega brata. Bil je čekist, ki se mu je uspelo zasidrati pri filmu, a je bil po ženi vedno povezan s to institucijo in se je precej spoznal v teh stvareh. V penziončku, kjer se je večina zdravila za tuberkulozo, Furmanov pa si je krepil razrvane živce z morskim zrakom, je živel dobrodušen in vesel nepman.* Kmalu se je sprijateljil s Furmanom in skupaj sta si izmislila igro »preiskava«, ki jima je s svojo resničnostjo ščegetala živce. Furmanov, ki je ilustriral rečenico o človeku in krivdi, je vodil zaslišanje tresočega se nepmana, ta pa se je obvezno zapletel v mreže zvutih dopolnil-

* Poslovnež, še posebej špekulant, ki je znal izrabiti na 10. kongresu Ruske komunistične partije (boljševikov) sprejeto novo ekonomsko politiko (NEP). Ta naj bi zamenjala politiko vojnega komunizma, ker je ta zapeljala Sovjetsko zvezo v težak ekonomski položaj. Na Leninovih idejah zasnovana ekonomska politika je deloma razbremenila kmete prezahtevnih dajatev, v večji meri je upoštevala zahteve trga in različne oblike lastništva, pritegnila naj bi tuj kapital in izpeljala je denarno reformo, ki je rubelj spremenila v konvertibilno valuto. Novo leninsko ekonomsko politiko so v SZ upoštevali v obdobju od 1921 do 1929, ko je v sovjetski politiki zmagujoči Josif Visarijonovič Džugašvili – Stalin na konferenci o makro-agrarizaciji poljedelstva nasilno prešel k politiki kolektivizma in likvidaciji revoluciji »sovražnega razreda« premožnih kmetov – kulakov.

nih razlag vsake besede. V tistem času je sorazmerno majhen krog poznal do konca, to je iz lastne izkušnje, posebnosti našega pravosodja: po trnovi poti so stopali samo ljudje tistih kategorij, ki sem jih naštela zgoraj, drugače povedano, tisti ljudje, ki imajo pod klobukom glavo, pa še tisti, ki so jim plenili dragocenosti, in nepovci, to je podjetni ljudje, ki so z zaupanjem sprejeli novo ekonomsko politiko. Zato tudi ni nihče razen Mandelštama posvečal pozornosti zabavam bivšega zasliševalca in se je igra mačke in miši neopazno odvijala. Tudi sama je ne bi opazila, če mi Mandelštam ne bi rekel: »Ti samo poslušaj ...« Imam občutek, kot da bi mi Mandelštam še posebej pokazal vse to, ker je hotel, da bi si vse to zapomnila ... Furmanovska igra nam je dala nekakšno prvo predstavo o sodstvu v naši šele nastajajoči državi. Temelj našega pravosodja sta tvorili dialektika in velika trdna misel: »Kdor ni z nami, je proti nam.«

Ana Andrejevna, ki je že od prvih dni budno sledila življenju, je vedela več kot jaz. V stanovanju, razdejanem od nočnega obiska, sva skupaj prereševali vse možnosti in ugibali o prihodnosti, vendar pri tem skoraj nisva spregovorili besede ... »Paziti morate na svoje moči,« je dejala Ana Andrejevna ... To je pomenilo, da se je treba pripraviti na dolgo čakanje: vsepovsod so ljudje sedeli več tednov ali mesecev ali celo več kot leto dni, dokler jih niso izgnali ali uničili. To je zahteval preiskovalni postopek. Preiskovalnemu postopku se niso nameravali odreči in trmasto so zapisovali vse blodnje na papir ... So mar res mislili, da bodo potomci, ko bodo pregledovali arhive,

lepo verjeli vsemu, tako kot so ponoreli sodobniki? Morda pa je preprosto deloval birokratski instinkt, črnilni zlodej, ki se ne hrani z zakoni, ampak s predpisi in požira tone papirja? Sicer pa, tudi zakoni so različni ...

Za družino aretiranca se je čas čakanja zapolnil s skrbmi – Mandelštam jih je v *Četrta prozi* imenoval »nepomembni integralni koraki« – z iskanjem zaslůka in čakanja v vrstah s paketi. Po dolžini vrst smo vedeli, v kakšnem svetu živimo. Štiriintridesetega leta niso bile dolge. Paziti sem morala na svoje moči, da bi lahko prehodila vse poti, ki so jih druge ženske že prehodile. Toda v tisti majski noči se je pred menoj začrtala še ena naloga in zavoljo nje sem živela in še živim: usode Osipa Mandelštama nisem mogla spremeniti, toda ohranila sem del rokopisov, mnogo sem ohranila v spominu – samo jaz sem lahko vse to rešila, a za to je bilo treba čuvati moči. Iz otrplosti naju je zbudil Ljovov prihod. Tisto noč so ga Ardovi peljali k sebi prenočit, ker je prišla Ana Andrejevna in pri nas ni bilo prostora. Ker je vedel, da Mandelštam zgodaj vstaja, se je Ljova prikazal že ob prvem svitu, da bi z njim popil čaj, in je na pragu poslušal novico.

Ta fant, ki ga je misel spravljala v zanos, je povsod tam, kjer se je v teh letih pojavil, prav vse razgibal. Ljudje so čutili, da v njem tiči dinamična, nemirna sila, in vedeli so, da je obsojen. Naš dom pa je postal kužen in poguben za vse, ki so bili podvrženi okužbi. Zato me je torej ob pogledu na Ljovo prevzela pravcata groza: »Stran,« sem rekla, »čim prej pojdite

stran – ponoči so odpeljali Osjo.« In Ljova je ubogal. Tako je bilo takrat pri nas.

Drugi krog

S telefonom sva zbudili mojega brata Jevgenija Jakovljeviča in še napol v snu je poslušal novico. Seveda mu pri tem nisva izrekli nobene od nedovoljenih besed, kakor »aretirali«, »odpeljali«, »zaprli« ... Pri nas je bil v rabi posebni kod in odlično smo razumeli drug drugega, ne da bi kaj imenovali s pravim imenom. Kmalu sta bila pri nas Ženja in Ema Gerštejtn. Vsi štirje smo drug za drugim v kratkih časovnih presledkih šli od doma – s košarico v roki ali kar tako, s snopičem rokopisov v žepu. Tako smo rešili del arhiva. Vendar nam je nekakšen instinkt pravil, da ne kaže vsega odnesti. Celotni kup papirja je kar ves ostal na tleh. »Pustite to,« mi je rekla Ana Andrejevna, ko sem odpela skrinjo, da bi spravila tja ta zgovorni kup papirjev, in jaz sem ubogala, sama ne vem, zakaj ... Čisto preprosto – verjela sem v njen čut ...

Še istega dne, potem ko sva se z Ano Andrejevno natekali po mestu in se vrnili domov, se je znova zaslislalo trkanje, tokrat kar delikatno, in spet sem sprejela nepovabljenega gosta. To je bil vodja nočnih agentov. Z zadovoljstvom je pogledal na rokopise, ki so se valjali po tleh: »Vi pa še sploh niste pospravili,« in takoj se je lotil druge preiskave. Tokrat je bil sam, zanimal se je samo za malo skrinjo, v njej pa samo za rokopise verzov; proze niti pogledal ni.

Ko je izvedel za drugo preiskavo, se je Jevgenij Jankovljevič, najbolj zadržan in molčeč človek na svetu, namrščil in rekel: »Če bodo še enkrat prišli, vaju bodo obe odpeljali s seboj.«

Kako naj bi si pojasnili drugo preiskavo in drugo zaplembo? Z Ano Andrejevno sva se spogledali – za sovjetske ljudi je to dovolj, da razumejo drug drugega. Preiskovalec je najbrž že pregledal ponoči zaplenjene rokopise – za to ni treba veliko časa, saj verzi niso obsežni – in ni našel tistega, kar je potreboval. Zato je odredil dodatno preiskavo, ker se je bal, da so v nočni naglici nehote spregledali papirček, ki ga je potreboval. Iz tega smo lahko sklepali, da iščejo nekaj določnega in da se s takimi verzi, kot je *Volk*, ne bodo zadovoljili. Toda tistega rokopisa, za katerega so se zanimali, v skrinji ni bilo – ne jaz ne Osip Mandelštam teh verzov nisva zapisovala. In jaz se agentu nisem vsiljevala za svetovalko, pač pa sva obe mirno pili čaj in postrani pogledovali na gosta.

Agent se je prikazal skoraj točno dvajset minut po najini vrnitvi. Torej so ga o tem obvestili. Toda kdo? Lahko bi bil agent, ki je živel v hiši, katerikoli sosed, ki je dobil nalogo, da nas opazuje, ali »Vasja«, ki je prodajal zijala na ulici. Takrat se še nismo naučili prepoznavati tako imenovanih »Vasij«. Izkušeni smo postali šele kasneje, ko smo se nagledali, kako tičijo pred domom Ane Andrejevne, ne da bi se sploh skrivali. Zakaj se niso potajili in so bili tako grobo odkriti? Ker so slabo, celo nesramno robato opravljali svoj posel ali pa ker so nas hoteli na nesramno robat način zastraševati? Verjetno zaradi tega in onega. Z vsem

svojim vedenjem so govorili: »Nikamor se ne morete skriti, nad vami bedimo, vedno smo z vami ...« Večkrat so nam dobri znanci, ki jih prav nič nismo sumili, zabrusili stavek, s katerim so nam dali razumeti, kdo so in zakaj so nas počastili s svojo družbo. Zdi se, da je ta odkritost prešla v splošni vzgojni sistem, ker nam je po takšnem stavku, ki je napol odkrival obzorje, glas zamrl v grlu in postali smo povsem pohlevni. Meni so na primer pogosto svetovali, naj ne vlačim s seboj rokopisov Mandelštama, naj pozabim preteklost, naj ne silim v Moskvo: »Strinjajo se s tem, da živite v Taškentu ...« Spraševati se, kdo se strinja, ni imelo smisla. Na takšno vprašanje so odgovarjali samo z nasmeškom. Namigi, frazice z nasmeškom in skrivnostne besede so me spravljali v besnost: »Kaj pa, če je to samo puhlo besedičenje ničvrednega človeka, ki ne ve nič in samo oponaša slog vladarjev naših dni?« Takih stilizatorjev je bilo na pretek. Toda dogajale so se tudi druge stvari. Ko sva z Ano Andrejevno živeli v tem ljubem Taškentu, sva po prihodu domov pogosto našli pepelnik, poln tujih ogorkov, knjigo, ki se je od nekod pojavila, revijo ali časopis, nekoč pa sem na jedilni mizi odkrila naravnost ogabno kričeče rdečilo za ustnice in poleg njega še zrcalce, ki je priromalo sem iz druge sobe. V predalih in kovčkih je včasih nastal tak nered, da ga ni bilo mogoče spregledati. So te sledove puščali po nekogaršnjih navodilih ali pa so se zabavali tisti, ki so jim naročili, naj pobrska po naših kovčkih? Veseli smeh in: »Tu imajo, pa naj uživajo!« Obe varianti sta povsem mogoči ... Zakaj nas ne bi nekoliko zastrašili, da se mi

ne bi prevzeli? ... Mene so sicer zastraševali mnogo manj kot Ano Andrejevno ...

Kar se pa tiče tistih, ki smo jih klicali »Vasje«, sem si posebej dobro zapomnila enega že iz časa povojnih let. Mrzli zimski dnevi so bili in on se je poskušal ogreti, tako da se je prestopal in da je na vso moč, kot da bi bil izvošček, mahal z rokami. Nekaj dni zapored sva z Ano Andrejevno, ko sva zapuščali hišo, z občutkom sramu pohiteli mimo plešočega Vasje. Potem se je na njegovem mestu pojavil nekdo drug, ki ni bil tako temperamenten. Ob neki drugi priložnosti, ko sva šli po notranjem dvorišču hiše na Fontanki, je za nama blisnil magnezij – fotografirali so naju; najbrž so se odločili izvedeti, kdo je prišel k ženski, ki je padla v nemilost. Kdor je hotel priti v to notranje malo dvorišče, je moral skozi preddverje glavnega poslopja. Pri dvoriščnih vratih je bil preglednik. Tistega dne, ko je za nama blisnil magnezij, so naju nekam dolgo zadrževali pri vhodu. Izgovor za to zadrževanje je bil idiotski: nekam so vtaknili ključ ali nekaj podobnega ... Mar je agent, ki naju je fotografiral, pričel vstavljati film v aparat šele takrat, ko so ga obvestili, da sva se vrnili? Vse to se je dogajalo malo pred tem, ko so prepovedali izdajanje del Ahmatove in Zoščenka, in mene je spreletaval mraz od izjemne pozornosti, ki so jo izkazovali moji prijateljici.

Meni take pozornosti niso izkazovali: s posebnim individualnim nadzorstvom me malodane niso počastili. Okrog mene se navadno niso motovlili agenti, marveč navadni špiclji. Samo enkrat me je v Tašken-

tu Larisa Glazunova, hčerka visokega funkcionarja notranje uprave, opozorila na eno od mojih zasebnih učenk, ki mi jo je priporočila neka študentka s fizikalno-matematične fakultete: »Ona se hoče učiti samo pri vas ...« Larisa se je slučajno srečala z njo na pragu mojih vrat in mi pojasnila, da to dekle dela pri »očku«. Pomirila sem Lariso in rekla, da mi je to že dolgo jasno: moja draga učenka nikoli ni prišla ob pravem času in stalno je iskala priložnost, da bi me presenetila, da bi se opravičila in rekla, kako je menda zasedena in naj zato prestavimo uro ... Poleg tega je imela značilne lastnosti navadnih špicljev, nikoli se ni mogla premagati in je oprezala za mano, ko sem hodila po sobi. Ni bilo težko uganiti, zakaj je potrebovala učne ure, ki jih niti ni obiskovala ... Vohunka, ki jo je bila Larisa razkrinkala, je hitro izginila, a študentka, ki mi je vohunko vsilila za mojo učenko, je bila dostojno dekle, ki se je po vsej verjetnosti ujela v mreže, doživljala zato pravo dramo, ki je ni mogla zatajiti, in se venomer trudila, da bi se o tem pogovorila z mano. Takemu pogovoru sem se nekako izognila, toda nikoli ne bom pozabila, kako je vohunka vzdihovala in ponavljala: »Obožujem Ahmatovo in vašega soproga ...« V tem okolju so mo že imenovali soprogi. Soprogi – kako blagodejno zveni to! – v cekajevskem žargonu so bili to »tovariši« ...

Toda vse to se je dogajalo pozneje, pred letom štiriintrideset pa si še nismo izmislili besede »Vasja« in se nikakor nismo mogli domisliti, kdo je obvestil čekista, da smo se že vrnili domov.

Cekarji

Ofcir, ki je že drugič stikal po skrinji in spet brskal po rokopisih, niti ni opazil, da sta izginili Pjastovi pesnitvi, a prav to bi ga lahko opozorilo, da smo nekaj vendarle spravili stran. Zvitost Ane Andrejevne, ki mi je svetovala, naj ne pospravim sobe, je bila primerna, če bi bila zložila papirje v skrinjo, bi to lahko pri čekistu vzbudilo sum.

Pjastovi pesnitvi sta bili ogromni. Zaradi tega smo morali prav njiju odnašati s cekarji. Razdeljeni sta bili na poglavja, ki so se imenovala »odlomki«. Mandelštamu sta pesnitvi ugajali morda zato, ker sta preklinjali zakonske žene. Pjast je svojo ženo imenoval »poročenka« in ni hotel živeti z njo. Mandelštam, ki se je tako rekoč prvič znašel v normalnem, čeprav majhnem stanovanju, se je tudi hotel upreti bremenom družinskega življenja in je na ves glas hvalil Pjasta. Ko sem opazila njegovo navdušenje, sem ga vprašala: »Kdo pa je tvoja poročenka? Ali nisem morda to jaz?«

Če samo pomislim, da bi tudi mi lahko imeli navadno življenje s strtimi srci, škandali in ločitvami! Da, na svetu so prenapeteži, ki ne vedo, da je prav to normalno človeško življenje in da si moramo z vsemi silami prizadevati zanj. Kaj vse bi dala za takšno dramo!

Pjast mi je izročil v varstvo dve pesnitvi, prepisani z roko; pisalni stroj je bil predrag, ni bil niti za naš žep niti za njegovega. To je bil edini čistopis, kot so temu pravili nekoč. Pjast ni verjel, da si ni mogel izbrati

slabšega kraja za čuvanje, čeprav sem se na vse pretege trudila, da bi ga o tem prepričala. Potem ko so nas poslali v izgnanstvo, se mu je zdelo, da imamo trden, srečen in miren dom – skorajda trdnjavo. Ko je Mandelštam zagledal v rokah nočnega gosta »odlomke«, je grenko zavzdihnil od žalosti – kaj bo s Pjastom! A v tem trenutku se je v meni »zbudila takšna moč«, kot je rekla Ana Andrejevna, da sem otela iz oficirjevih rok in skoraj ohranila potomstvu prekletstva »poročenk« in slavospeve neporočenim lepoticam, pjastovskim velikankam, Pjast se je namreč zaljubljal samo v ženske grenadirskih postav. Zadnjo od svojih velikank je večkrat pripeljal k nam, da bi poslušala »odlomke«. Ali je ona ohranila njegov rokopis? Vendar se mi zdi, da nje ni toliko zanimal Pjast, kolikor so jo zanimali honorarji za prevode Rabelaisa, ki jih je Pjast takrat s težavo izterjeval od Gosizdata.* Spominjam se, da se je Pjast takrat pritoževal zaradi pastorkinih kapric; ona pa živi, kot so mi pravili, nekje daleč in se rada spominja svojega čudaškega očima. Ali nima morda ona Pjastovih pesnitev, ki sem ju rešila?

Preden so zaprli Mandelštama, so k nam nenehoma hodili miličniki: Pjast jim je namreč dal naš naslov, ko se je prijavil milici, in dobil dovoljenje, da prebije nekaj dni v Moskvi in uredi svoje literarne posle. Rok mu je potekel in iz prepovedanega so ga gnali v dovoljeno območje. Še dobro, da se ni znašel pri nas v času preiskav, kot bi se najbrž bil, če ga ne

* Državna založba.

bi prestrašili miličniki. Ko bi prišel v roke oficirju, bi ga prav lahko odpeljali skupaj z rokopisi. Imel je srečo. Druga Pjastova sreča pa je bila v tem, da ni dočkal ponovnih aretacij, marveč je umrl od raka v lastni postelji ali na bolniškem ležišču v neki Cuhlomi, kjer mu je bilo dovoljeno bivanje. Kot so družinske drame, je tudi to navadno življenje in torej sreča. Da bi človek to razumel, mora skozi trdo šolo.

Od rokopisov Osipa Mandelštama smo rešili manjše število osnutkov iz različnih let. Od takrat niso nikoli več bili doma. Prinašala sem jih v Voronež v majhnih svežnjih, da bi določili dokončno besedilo in sestavili popolne sezname neobjavljenih pesmi. To delo sva postopoma opravila jaz in Mandelštam, ki je nenadoma spremenil svoj odnos do rokopisov in listin. Prej o njih ni hotel niti slišati in se je vedno jezil, ker jih nisem uničevala, ampak spravljala v mamino rumeno inozemsko skrinjo. Toda po preiskavi je dojel, da se rokopis lažje ohrani kot človek, in ni se več zanesel na svoj spomin, ki, kot je znano, propade skupaj s človekom. Nekaj teh rokopisov se je ohranilo do današnjih dni, toda večji del je propadel v obdobju dveh aretacij. Kaj le so počeli za stenami naših sodišč s papirji, ki so jih sprva odnašali v torbah, potem pa v vrečah? Pa kaj bi ugibali o usodi papirjev, ko nismo vedeli, kaj so delali z ljudmi ... Pravi čudež je, da je ostalo nekaj prič iz te dobe in kupček rokopisov.

Integralni koraki

V tretje niso prišli in niso naju odpeljali. Lotili sva se opravkov tistih, ki so jim odpeljali bližnje: tekali sva sem in tja. Po celodnevem tekanju po mestu sva se izmučeni vračali domov in za večerjo odpirali konzervo kuhanih koruznih zrn, vredno rubelj. Tako je bilo tri dni. Četrty dan se je iz Kijeva pripeljala moja mama. V Kijevu je odpovedala sobo, prodala masivno družinsko pohištvo in prišla preživet zadnje dneve svojega življenja k zetu in hčerki, ki sta nazadnje vendarle dobila stanovanje. Nihče je ni počakal na postaji, zato je bila jezna in užaljena. Toda ko je izvedela za aretacijo Osipa Mandelštama, so njena zla čustva izginila, kot bi mignil. Spet je bila nekdanja liberalna študentka, ki je vedela, kako se je treba vesti do vlade in aretacij. Plosknila je z rokami, povedala nekaj krepkih o teoriji in praksi boljševizma, pregledala naše gospodinjstvo, izjavila, da so profesorji že v njenih časih pelagro* v Besarabiji pripisovali pretiranemu uživanju polente, potegnila iz naprsne denarnice nekaj denarja in stekla na trg. Najine zapuščenosti je bilo konec in svojih opravil sva se lotili še odločneje.

Že v prvih dnevih sem obiskala Nikolaja Ivanoviča Buharina. Ko je slišal moje novice, se mu je obraz spremenil in obsul me je z vprašanji. Nisem si mislila, da bi se on lahko tako vznemiril. Hodil je sem in tja

* Bolezen, ki se pojavi zaradi pomanjkanja niacina, lahko ob preveliki odvisnosti od koruzne prehrane.

po kabinetu in se tu in tam ustavil pred menoj, da bi mi zastavil nadaljnje vprašanje ... »Ste ga obiskali?« Morala sem mu pojasniti, da ni več obiskov. Nikolaj Ivanovič tega ni vedel. Kot vsak teoretik tudi on iz svoje teorije ni znal izpeljati praktičnih zaključkov.

»Ali ni morda napisal česa nepremišljeno?« Odgovorila sem, da ni napisal ničesar hujšega, kot so izobčeni verzi, ki jih Nikolaj Ivanovič pozna ... Zlagala sem se. Še danes me je sram. Toda če bi takrat povedala resnico, ne bi bilo našega »voroneškega predaha«. Ali je »laž, ki rešuje« upravičena? Lepo je živeti v razmerah, ko se ni treba lagati. Ali je kje na zemlji takšen kraj? Nas so od otroštva prepričevali, da sta povsod laž in licemerstvo. In jaz sem lagala vse življenje – študentom, v službi, dobrim znancem, ki jim nisem popolnoma zaupala, takih pa je bila večina. In nihče mi ni verjel – to je bila navadna laž naše dobe, nekaj takega kot stereotipna vljudnost. Te laži me ni sram, Nikolaja Ivanoviča pa sem zapeljala v zмотo popolnoma zavestno, s hladno preračunljivostjo, da ne bi prestrašila edinega zaščitnika ... To pa je nekaj drugega ... Toda ali sem sploh mogla kaj storiti brez laži?

Nikolaj Ivanovič je zatrjeval, da ga za kľofuto Tolstoju ne bi mogli zapreti. Jaz sem vztrajala, da lahko človeka zaprejo zaradi česarkoli. Kar se pa tiče členu iz kazenskega zakonika, se vedno uporablja osemindeseti, * ker je najprimernejši.

* Osemindeseti člen govori o »antisovjetski propagandi« in »kontrarevolucionarni dejavnosti«.

Pripovedovanje o Tolstojevih grožnjah in fraza »Mu bomo že pokazali, kaj se pravi tepsti ruske pisatelj« sta močno prizadeli Nikolaja Ivanoviča: skoraj stokal je. Ta človek, ki je poznal carske ječe in bil načelni pristaš revolucijskega terorja, je tega dne najbrž še posebej ostro zaslutil, kaj ga čaka.

V teh nemirnih dneh sem pogostoma hodila k Nikolaju Ivanoviču. Korotkova, Mandelštam jo je označil za veriverico, ki grizlja orehe z vsakim obiskovalcem (*Četrta proza*), me je sprejemala s prestrašenim ljubeznivim pogledom in nemudoma stekla, da me najavi. Vrata kabineta so se na stežaj odprla. Nikolaj Ivanovič se je hitro dvignil od mize in mi stopil naproti: »Ni nič novega? ... Tudi pri meni ni ... Nihče nič ne ve ...«

To so bila najina poslednja srečanja. Na poti iz Čerdina v Voronež sem se spet oglasila pri »Izvestijah«. »Kakšne nemogoče telegrame ste pošiljali iz Čerdina,« mi je rekla Korotkova in izginila v kabinet. Ko je prišla od tam, je skoraj jokala: »Nikolaj Ivanovič vas noče videti ... nekakšni verzi ...« Nisem ga več videla. Potem je pripovedoval Erenburgu, da mu je Jagoda recitiral pesem o Stalinu in da se je on prestrašil in umaknil. Do takrat pa je napravil vse, kar je bilo v njegovi moči, in zahvaliti se mu moramo za revizijo procesa.

V času iskanja zvez je obisk pri Buharinu v »Izvestijah« trajal kako uro, samo iskanje zvez pa zahteva nenehno tekanje po mestu. Žene aretiranih – celo po letu sedemintrideset je bilo v zaporih precej več moških kot žensk – so si utrle pot do »Političnega